

УДК 347

Наталія Тухтій,

аспірантка кафедри цивільного права юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РЕПРОДУКТИВНІ ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Стаття присвячена визначенню правової природи репродуктивних прав фізичних осіб. Визначено основні напрями розуміння їх місця в системі особистих немайнових прав фізичних осіб у сфері охорони здоров'я. Проаналізовано думки окремих вчених, що займаються проблематикою репродуктивних прав.

Ключові слова: репродуктивні права, право на життя, право на охорону здоров'я, особисті немайнові права фізичних осіб у сфері охорони здоров'я, штучне переривання вагітності, сурогатне материнство.

Питання щодо репродуктивних особистих немайнових прав фізичних осіб є досить актуальним в умовах сьогодення, оскільки останнім часом спостерігається тенденція щодо зменшення чисельності населення країни та зменшення народжуваності. Поряд із цим постає питання про їх правову природу в цивілістичному аспекті.

Науковці досить по-різному розуміють, яке місце посідають репродуктивні права в системі особистих немайнових прав фізичних осіб у сфері охорони здоров'я.

Незважаючи на актуальність цієї проблеми, вона залишається малодослідженою у юридичній літературі. Окремі її аспекти розглядалися у вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі такими авторами, як С. Булеца [1], О. Кашинцева [2], О. Кохановська [3], Л. Красавчикова [4], Р. Майданик [5], М. Малєїна [6], Е. Мухамедова [7], О. Пунда [8], Г. Романовський [9], З. Ромовська [10], Р. Стефанчук [11], О. Хазова [12] та інші.

Метою статті є визначення правової природи репродуктивних прав та їх місця в системі особистих немайнових прав фізичних осіб у сфері охорони здоров'я.

Цивільним кодексом України від 16.01.2003 р. (далі — ЦК України) [13] репродуктивні права в системі особистих немайнових прав фізичних осіб окремо

не виділяються. Так, лише у ст. 281 ЦК України у контексті права на життя зазначено, що штучне переривання вагітності, якщо вона не перевищує дванадцяти тижнів, може здійснюватися за бажанням жінки. У випадках, встановлених законодавством, штучне переривання вагітності може бути проведене при вагітності від дванадцяти до двадцяти двох тижнів. Перелік обставин, що дозволяють переривання вагітності після дванадцяти тижнів, встановлюється законодавством. Повнолітні жінка або чоловік мають право за медичними показаннями на проведення щодо них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій згідно з порядком та умовами, встановленими законодавством. У ст. 290 ЦК України також зазначається, що повнолітня дієздатна фізична особа має право бути донором крові, її компонентів, а також органів та інших анатомічних матеріалів та репродуктивних клітин. Донорство крові, її компонентів, органів та інших анатомічних матеріалів, репродуктивних клітин здійснюється відповідно до закону.

На міжнародному рівні питання репродуктивних прав також не досліджене в повному обсязі. Так, у міжнародно-правових документах, що стосуються прав людини і є ключовими у цій сфері (зокрема Загальна декларація прав люди-

* Рекомендовано до друку кафедрою цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ни від 10.12.1948 р. [14], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. [15], Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. [16], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. [17], не згадується про вищезазначені права.

Щодо міжнародної судової практики, тут також немає єдності, причиною цього є відсутність визначення репродуктивних прав як на міжнародному рівні, так і в національному законодавстві багатьох країн. Досить часто Європейський суд з прав людини надає право вибору для врегулювання таких питань окремим державам, сторони яких звернулися до міжнародної установи. Але є поодинокі спроби тлумачення поняття «репродуктивних особистих немайнових прав фізичних осіб». Так, у європейській правозастосовній практиці під ними розуміють право особи жіночої та чоловічої статі мати генетично рідну дитину, а для особи жіночої статі до репродуктивних прав також відносять право самостійно виносити дитину (право завагітніти і бути вагітною) та право на фізіологічні пологи.

Проте погодитися із таким визначенням важко, оскільки воно є звуженим — репродуктивні права мають набагато більше складових, наприклад, право на профілактику та лікування безпліддя, штучне запліднення, імплантацію зародку, кріоконсервацію репродуктивних клітин, сурогатне материнство, використання контрацепції, стерилізацію, штучне переривання вагітності тощо.

У цивілістичній науці окремі її представники також висловлювали свої думки щодо репродуктивних особистих немайнових прав фізичних осіб.

Зокрема О. Хазова вважає, що репродуктивні права знаходять своє втілення у праві на недоторканність приватного життя, на отримання інформації та у праві на охорону здоров'я [18]. Г. Романовський, в свою чергу, вважає, що таке розуміння репродуктивних прав є досить обмеженим і розуміє репродуктивні права дещо ширше, аніж різновид права на охорону здоров'я. Більш правильним, на його думку, є розуміння репродуктивних повноважень як забезпечення права на життя, і їх «реліктовою природою» буде саме право на життя [19]. М. Малєїна

ще за радянських часів порушувала питання регулювання народжуваності, але в своїх роботах термін «репродуктивні права» вона не застосовувала, натомість вчена вживала поняття «регулювання репродуктивної діяльності». Саме через таке поняття розглядаються такі права, як право на штучне переривання вагітності, штучне запліднення, медичну допомогу при безплідді та ін. [20].

Отже, аналіз наукової літератури та думок окремих науковців дає нам змогу говорити про те, що правову природу репродуктивних особистих немайнових прав фізичних осіб розглядають у декількох напрямках: як самостійні права фізичних осіб; як складову права на життя; як складову права на охорону здоров'я.

З приводу цього висловив свою думку Р. Стефанчук. Зокрема він зазначає, що тлумачення репродуктивних прав виключно як складової права на життя, що сприйняв ЦК України, є неприпустимим, оскільки право на життя має свою чітко визначену структуру. Дані права відмежовуються за об'єктом. Так, якщо об'єктом права на життя є особисте немайнове благо — життя особи-носія цього права, то об'єктом репродуктивних прав є здійснення репродуктивної функції, що спрямоване на зачаття життя інших осіб. Розуміння репродуктивних прав виключно як складової права на охорону здоров'я також вважається вченим доволі вузьким розумінням, оскільки даним правам властива і низка позитивних повноважень. Репродуктивні права повинні розглядатись як система відокремлених особистих немайнових прав фізичних осіб, що забезпечують їх природне існування та спрямовані на здійснення репродуктивної функції фізичних осіб [21].

Л. Красавчикова дотримується позиції, що репродуктивні права мають похідний характер від права на охорону здоров'я, під яким вона розуміє сукупність юридичних норм, що покликані забезпечити нормальну життєдіяльність людини, її фізичне і психічне благополуччя [22].

Підтримує цю позицію і Е. Мухамедова, зокрема вона зазначає, що здійснення особою репродуктивних можливостей відбувається в межах реалізації особистого немайнового права на охорону

здоров'я кожної фізичної особи, яке визначається як стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а його приватноправове врегулювання дає можливість кожній особі самостійно обирати ті чи інші способи реалізації власних можливостей, в тому числі й репродуктивних [23].

Таким чином, проаналізувавши висловлені вище думки на підтримку тих чи інших позицій щодо місця репродуктивних особистих немайнових прав фізичних осіб у системі особистих немайнових прав особи, ми підтримуємо третю із зазначених позицій і пропонуємо розглядати ці права як складову права на охорону здоров'я. Розглядаючи механізм здійснення права на здоров'я, доцільно вирізняти такі способи реалізації прав у цій сфері:

а) звернення за медичною допомогою;
б) відмова від надання медичної допомоги;

в) штучне переривання вагітності. У нашому законодавстві питання абортів регламентоване у ч. 6 ст. 281 ЦК України та у ст. 50 Основ законодавства України про охорону здоров'я [24].

Загалом питання про право на переривання вагітності завжди було дискусійним, оскільки в зазначеній ситуації є багато різноманітних чинників «за» і «проти» дозволу реалізації такого права жінкою. Так, із релігійної точки зору — це взагалі вважається вбивством, морально зважитися на такий крок для жінки теж досить не просто. Проте категорично вести мову про заборону чи дозвіл на здійснення цього права не можна.

На законодавчому рівні постановою Кабінету Міністрів України «Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України» від 15.02.2006 р. № 144 [25] визначені випадки, коли жінка має право перервати вагітність у більш пізній строк, ніж встановлено загалом законодавством. До таких випадків належать: наявність злоякісних новоутворень, перенесення туберкульозу чи краснухи під час вагітності, хвороба, зумовлена ВІЛ, цукровий діабет та інші.

Тому не можна вести мову про заборону жінці здійснювати своє право на переривання вагітності, як пропонують деякі науковці та практики, тому що, поперше, ми живемо у демократичній дер-

жаві, де кожен має право на реалізацію своїх прав та свобод, а по-друге, за наведеною невеликою кількістю прикладів, вже можна переконатися, що бувають випадки, коли вагітність є небезпечною для життя жінки або внаслідок збігу певних життєвих обставин народження дитини є неможливим;

г) сурогатне материнство — це штучне запліднення яйцеклітини з наступним поміщенням ембріона в порожнину матки іншої жінки (сурогатної матері). На думку представників Української Асоціації Репродуктивної Медицини [26], сурогатне материнство — це метод лікування безпліддя, при якому ембріон, отриманий від генетичних батьків, переноситься в порожнину матки іншої жінки [27]. У вітчизняному законодавстві реалізація такого права недостатньо врегульована. Так, у Положенні про запліднення *in vitro* і трансплантацію ембріонів від 01.10.1987 р. [28] визначено, що у випадку, якщо доросла жінка не має матки, може бути використаний метод так званого замісного чи сурогатного материнства, якщо це не заборонено відповідними законами чи етичними правилами Національної Медичної Асоціації [29] чи інших відповідних медичних організацій. У міжнародному стандарті закріплена необхідність отримання добровільної інформованої згоди від сторін, які беруть участь у такому методі.

Питання сурогатного материнства частково регулює і Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. (далі — СК України) [30], зокрема, ст. 123 СК України передбачено, що у разі імплантації в організм іншої жінки зародка, зачатого подружжям, батьками дитини є подружжя. Материнство за таких підстав оспорюванню не підлягає (ч. 2 ст. 139 СК України).

Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні від 18.10.2000 р. (далі — Правила) містять положення, відповідно до якого реєстрація народження дитини провадиться з одночасним визначенням її походження та присвоєнням прізвища, імені та по батькові [31]. У разі народження дитини жінкою, якій в організм було перенесено ембріон людини, зачатий подружжям у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, державна реєстрація народження

проводиться за заявою подружжя, яке дало згоду на таке перенесення. У цьому разі одночасно з документом, що підтверджує факт народження дитини цією жінкою, подається заява про її згоду на запис подружжя батьками дитини, справність підпису на якій має бути нотаріально посвідченою, а також довідка про генетичну спорідненість батьків (матері чи батька) з плодом. При цьому в графі «Для відміток» актового запису про народження робиться такий запис: «Матір'ю дитини згідно з медичним свідоцтвом про народження є громадянка (прізвище, власне ім'я, по батькові)», а також зазначаються дата видачі довідки та її номер (п.11 р. II Правил).

Таким чином, норми цих актів створюють колізію, оскільки за СК України діє презумпція батьківства подружжя, а в Правилах спостерігається захист сурогатної матері і діє презумпція її материнства. На теоретичному рівні цю колізію можна вирішити, враховуючи, що закон, тобто СК України, має більшу юридичну силу, ніж підзаконний нормативно-правовий акт, у даному випадку — Правила, але проблема все ж існує. На практиці, зважаючи на те, що випадків використання цього методу не так вже й багато, батькам досить важко довести своє право на народжену дитину.

Проте, відповідно до вітчизняного законодавства, жінка все таки має право здійснити своє право на материнство, скориставшись при цьому послугами сурогатної матері, а та, в свою чергу, може надати таку послугу, крім випадків, коли це може бути небезпечно для її здоров'я. Для уникнення проблем, що можуть виникати у сфері репродуктивних технологій, краще всі деталі врегулювати у договірному порядку.

Отже, ми бачимо, що окремі з репродуктивних прав є способами реалізації права на охорону здоров'я особи і таким чином охороняють нашу позицію щодо трактування репродуктивних прав як складової права на здоров'я.

Щодо першої позиції — тобто самостійності репродуктивних особистих немайнових прав фізичних осіб — слушно аргументувати неприйняття нами цієї позиції через те, що проведення надмірної дріб'язкової деталізації особистих немайнових прав фізичної особи є помилковим. «Цивілістичні науко-

ві дослідження не повинні гнатися за кількістю особистих немайнових прав. Вдосконалення системи особистих немайнових прав повинно здійснюватися шляхом правового осмислення, а не механічної юридизації медичних, біологічних та інших генетичних процесів та явищ» [32]. А щодо позиції про репродуктивні права як складову права на життя, то тут ми цілком погоджуємося із думкою Р. Стефанчука про те, що така позиція не є слушною, оскільки об'єктом права на життя є саме життя особи, а об'єктом репродуктивних прав є здатність до зачаття нового життя. Тому пропонуємо внести зміни до ЦК України, який підтримує цю концепцію, і в якому про репродуктивні права згадується саме у ст. 281 — право на життя. Зазначені положення слід вилучити і розмістити як окрему статтю після ст. 283 ЦК України в наступній редакції «Стаття 283. Репродуктивні права фізичних осіб.

1. Кожна фізична особа має право на відтворення собі подібних.

2. Штучне переривання вагітності, якщо вона не перевищує дванадцяти тижнів, може здійснюватися за бажанням жінки.

У випадках, встановлених законодавством, штучне переривання вагітності може бути проведене при вагітності від дванадцяти до двадцяти двох тижнів.

Перелік обставин, що дозволяють переривання вагітності після дванадцяти тижнів вагітності, встановлюється законодавством.

3. Повнолітні жінка або чоловік мають право за медичними показаннями на проведення щодо них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій згідно з порядком та умовами, встановленими законодавством.

4. Реалізація фізичною особою свого репродуктивного права не має суперечити правам та інтересам інших осіб».

Таким чином, під репродуктивними особистими немайними правами фізичних осіб слід розуміти особисті немайнові права фізичних осіб щодо відтворення собі подібних, щодо штучного переривання вагітності та права фізичних осіб жіночої та чоловічої статі бути батьками, в тому числі й шляхом звернення до сурогатної матері та за-

стосування інших штучних репродуктивних технологій, та інші права, що дозволені законодавством України та не суперечать правам та інтересам інших осіб.

ПРИМІТКИ

1. Булеца С. Б. Право фізичної особи на життя та здоров'я як об'єкт цивільно-правової регламентації: порівняльно-правовий аналіз регулювання в Україні, Угорській, Словацькій та Чеській республіках : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; Сімейне право; Міжнародне приватне право» / Булеца Сібілла Богданівна ; Одеська нац. юрид. академія. — О., 2005. — 230 с.
2. Кашинцева О. Право мати генетично рідну дитину / О. Кашинцева // Юридична газета. — К., 2012. — № 21.
3. Кохановська О. В. Особисті немайнові права фізичних осіб як інститут цивільного права України / О. В. Кохановська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — К., 2010. — Вип. 85. — С. 4—6. — (Юридичні науки).
4. Красавчикова Л. О. Понятие и система личных, не связанных с имуществом, прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 / Красавчикова Лариса Октябрьевна. — Екатеринбург, 1994. — 435 с.
5. Майданик Р. Договір про сурогатне материнство за українським правом: питання теорії та практики / Р. Майданик // Право України ; Нац. академія правових наук України ; Міністерство юстиції України ; Конституційний Суд України. — К., 2012. — № 9. — С. 215—225.
6. Малейна М. Н. Человек и медицина в современном праве : учеб. и практ. пособ. / М. Н. Малейна. — М. : БЕК, 1995. — 272 с.
7. Мухамедова Е. Е. Репродуктивні права фізичної особи в системі особистих немайнових прав : учен. записки Таврического нац. ун-та ім. В. І. Вернадського. — 2012. — № 2. — Т. 25 (64). — С. 136—141. — Серія «Юридические науки».
8. Пунда О. О. Поняття та проблеми здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини : монографія / О. О. Пунда ; Наук.-досл. ін-т фінансового права. — Хмельницький—К. : Вид-во Сергія Пантюка, 2005. — 436 с.
9. Романовский Г. Б. Гносеология права на жизнь / Г. Б. Романовский. — СПб., 2003. — 368 с.
10. Ромовська З. В. Личные неимущественные права граждан СССР (понятие, виды, классификация, содержание, гражданско-правовая защита) : дис. ... канд. юрид. наук / З. В. Ромовська. — К., 1968. — 277 с.
11. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві: Поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту / Р. О. Стефанчук. — Хмельницький : Хмельницький ун-т управління та права, 2007. — 626 с.
12. Хазова О. А. Репродуктивные права в России: пределы законодательного регулирования / О. А. Хазова // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. — 2000. — № 4. — С. 15—24.
13. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40—44. — С. 356.
14. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
15. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
16. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. // Права людини: Міжнародні договори України, декларації, документи / упоряд. Ю. К. Качуренко. — 2-ге вид. — К. : Юрінформ, 1992. — 200 с.
17. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
18. Баллаева Е. А. Гендерная экспертиза законодательства РФ: репродуктивные права женщин в России / Е. А. Баллаева. — М., 1998. — С. 16.
19. Романовский Г. Б. Знач. праця. — С. 133.

20. Малеина М. Н. Зазнач. праця.
21. Стефанчук Р. О. Зазнач. праця. — С. 348—349.
22. Красавчикова Л. О. Зазнач. праця. — С. 140.
23. Мухамедова Е. Е. Зазнач. праця. — С. 138.
24. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 4. — С. 19.
25. Постанова Кабінету Міністрів України «Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України» від 15.02.2006 р. № 144 // Офіційний вісник України. — 2006. — № 7. — С. 114.
26. Офіційний сайт Української Асоціації Репродуктивної Медицини [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.uarm.org.ua/>.
27. Юридичні та етичні аспекти репродуктивної медицини // Юридична газета. — 2007. — № 50. — С. 5—8.
28. Положення про запліднення in vitro і трансплантацію ембріонів (ВМА від 1 жовтня 1987 р.) // Международные акты о правах человека : сб. док. — М. : НОРМА (Изд. группа НОРМА-ИНФРА•М), 2000. — 586 с.
29. Офіційний сайт Національної Медичної Асоціації [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://plus.google.com/101633297125582873553/posts>.
30. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 21—22. — С. 135.
31. Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні від 18.10.2000 р. № 52/5 // Офіційний вісник України. — 2000. — № 42. — С. 205.
32. Стефанчук Р. О. Зазнач. праця. — С. 249.

Тюхтий Наталья. Репродуктивныя личныя неимущественныя права физических лиц.

Статья посвящена определению правовой природы репродуктивных прав физических лиц. Определены основные направления понимания их места в системе личных неимущественных прав физических лиц в сфере охраны здоровья. Проанализированы мнения отдельных ученых, которые занимаются проблематикой репродуктивных прав.

Ключевые слова: репродуктивные права, право на жизнь, право на охрану здоровья, личные неимущественные права физических лиц в сфере охраны здоровья, искусственное прерывание беременности, суррогатное материнство.

Tyukhtiy Natalia. Reproductive moral rights of individuals.

The article is devoted determination of legal nature of genesial rights for physical persons. Certainly basic directions of understanding of their place are in the system of the personal unproperty rights for physical persons in the sphere of health protection. Opinions of separate scientists which are engaged in problems of genesial rights are analysed.

Key words: genesial rights, right on life, right on a health protection, personal unproperty rights for physical in the sphere of health protection, artificial breaking of pregnancy, substitute maternity.